

WALTER BENJAMIN, BARCELONA, EIVISSA, PORTBOU... PERPINYÀ

Ramon ALCOBERRO

Es compleixen enguany 125 anys del naixement de Walter Benjamin, el teòric de l'art modern, el filòsof del desarrelament i de "la tradició dels oprimits (...) on l'estat d'excepció és la regla". Des del seu primer exili en 1917, a Suïssa per evitar la 1ª Guerra Mundial fins la seva mort a Portbou fugint de Hitler, Benjamin és un símbol -i el filòsof errant del segle XX. Com a escenari d'alguns dels seus viatges, els Països Catalans tenen una importància cabdal en la seva biografia. Una primera visita a Barcelona (agost-setembre de 1925), les seves dues estades a Eivissa (1932 i 1933) i la travessia dels Pirineus, que li portà la mort (suïcidi?, assassinat?) el 26 de setembre de 1940, són moments bàsics en la seva trajectòria. El filòsof i la seva aura -la fascinació que produeix l'obra d'art, segons el vocabulari de Benjamin- es passegen per terres on es parla català.

Si aquest estiu del 2017 aneu a Perpinyà per veure l'exposició que recorda les estades de Picasso en terres nord-catalanes, podeu visitar el Centre Walter Benjamin d'Art Contemporani amb què la capital del Rosselló vol associar des de fa un parell d'anys, el seu nom amb el filòsof. A la Universitat de Girona hi ha també una Càtedra Walter Benjamin que fa una important activitat científica; i el cementiri mariner de Portbou, un poble ferit des que deixà de ser el gran nus ferroviari que unia Espanya amb Europa, és per excel·lència (amb l'impressionant monument de *land-art* de Dani Caraban), el lloc de peregrinació dels lectors de Benjamin arreu del món. No fou des de Perpinyà sinó des de Portvendres que el filòsof va iniciar la caminada que el portaria a la mort i a convertir-se en un dels mites del segle XX. Però els centres Benjamin de Girona, Portbou i Perpinyà són avui gairebé temples laics i llocs de documentació sobre la torturada figura del pensador. Ell i la seva cosina Hannah Arendt han esdevingut símbols d'una reflexió sobre el totalitarisme que es projecta més enllà del seu temps convuls.

Barcelona, 1925

El primer viatge de Benjamin a terres catalanes es produí en 1925, l'any del seu darrer intent d'habilitació universitària a Frankfurt. Jueu, antic dirigent de les joventuts socialistes i objector de consciència durant la guerra, Benjamin no tenia ni la més remota possibilitat d'aconseguir el seu objectiu acadèmic. Sense padrins, perquè un dels seus protectors, Wolf Heine, va morir al febrer d'aquell any, Benjamin intueix que el fracàs serà el marc de la seva vida. La situació en l'Alemanya derrotada no la patia només ell, sinó tota una generació, i el filòsof, en la trentena, n'era prou conscient. A més, la seva esposa, Dora Kellner, va perdre també la feina com a bibliotecària i la parella es distancià. En una carta d'aquell any escriu: "*Qui a Alemanya es consagra al treball intel·lectual està seriosament amenaçat per la fam. No parlo encara de morir de fam, sinó de sentir-ne l'experiència. (...) Hi ha moltes maneres de passar fam. Però cap no és tan terrible*

com tenir gana en mig d'un poble que mor de fam. Aquí tot devora i res nodreix." D'alguna manera aquest fou el seu destí.

Entre agost i setembre de l'any 1925, Walter Benjamin va visitar terres ibèriques i feu una escala de tres dies a Barcelona, sembla que per trobar-se amb una de les seves antigues amants, esposa d'un metge alemany que exercia allí. Per una carta se sap que la ciutat li va semblar *"Un port tumultuós que imita encertadament en petit els bulevards de París. He caminat per tot arreu, he pogut veure cafès i bars populars en racons molt amagats, abandonant-me en part als meus vagarejos perseverants."* Anys més tard, en un article publicat el 9 de desembre de 1927 a *Literasriche Welt*, que porta el curiós títol de "Monopoli estatal de la pornografia", rememorà la sorpresa que li produïren els quioscs de la Rambla barcelonina, on es podien comprar, amb tota llibertat i per (quasi) cap cèntim, novel·les eròtiques. I el sorprengué que *"en el catàleg de llurs creadors es trobaven autors respectats i, fins i tot, "escriptors de la categoria de Gómez de la Serna."* En l'article, Benjamin proposà sense ironia una tesi aparentment ximple, però prou astuta. Que els poetes importants escriguin pornografia -i que ho facin en règim de monopoli estatal! - per alliberar el llenguatge de la grolleria inevitable del gènere i, alhora, per aprofitar-ne l'energia.

Benjamin, que tenia una acusada consciència lingüística i coneixia prou bé la importància de l'oralitat en la literatura, confirmà en el seu article de records barcelonins una de les seves tesis bàsiques, que avui forma part dels tòpics dels estudis literaris. La literatura -ens diu- consisteix sobretot en el domini d'un registre lingüístic. I en la literatura pornogràfica la complicitat no s'estableix per l'interès que pugui despertar l'acció narrada i ben previsible, sinó per l'ús de fórmules efectives que comparteixen l'autor i els seus lectors. Escriu Benjamin: *"Una cosa tenen en comú els llibres pornogràfics amb els altes, a saber, que es fonamenten en l'escriptura i en la llengua. Si la llengua, pel que fa al seu tresor lexicogràfic, no contingués parts de sí disposades en funció d'una intenció i d'un ús de tipus obscè, la literatura pornogràfica es veuria privada dels seus millors instruments."*

És una manera de capgirar el concepte de "llengua pura" d'origen goethià per reivindicar que també en les petites misèries, en el llenguatge dels febles i dels desvalguts, hi ha una forma de bellesa que és alhora eficaç, fascinant i terrible (perquè si algun llenguatge resulta eficaç des de sempre és el de la pornografia!). Se sap que el darrer Nietzsche, emocionat per la música de sarsuela espanyola, estava considerant la possibilitat de traslladar-se a Barcelona mesos abans de patir la crisi d'eufòria a Torí que l'apartà del món. Mai no hi anà; però, a canvi, sempre es podrà dir que alguna de les il·luminacions bàsiques de Benjamin sobre el llenguatge es produí als quioscs de la Rambla de la capital catalana.

1932 i 1933 Benjamin a Eivissa

Les dues estades de Benjamin a Eivissa han estat documentades per Vicente Valero al llibre: *Experiencia y pobreza. Walter Benjamin en Ibiza* (2001) d'obligada lectura. El 19 d'abril de 1932, a bord del Ciudad de València i procedent de Barcelona, depressiu i amb la butxaca buida després del seu divorci amb Dora, el filòsof arribà a Eivissa, convidat pel seu amic -i estudiós de l'arquitectura popular eivissenca- Felix

Noeggerath. Hi tornà l'any següent i entre els dos viatges escriví set relats breus però, sobretot, un dels seus assaigs més importants *Experiència i pobresa* (1933).

Eivissa a l'època no coneixia altre turisme que el d'alguns desclassats i artistes o petits intel·lectuals de precària economia. Benjamin calculava que hi podia viure amb dos marcs (devaluats) al dia. Per al filòsof és l'època de redacció de *Infància a Berlín cap a 1900*, un llibre de records impossible de publicar en alemany i que intentà traduir al francès, però que només va veure la llum pòstumament. De la pobresa de Benjamin en aquells dies només cal recordar que els pagesos eivissencs li deien "el miserable". En el primer viatge s'instal·là dos mesos a Sant Antoni en una caseta d'una sola habitació restaurada per Noeggerath. Lúcid com sempre escriví al seu amic Gershom Scholem: "*El III Reich és un tren que no descarrilarà fins que hi hagi pujat tothom*".

A Eivissa, Benjamin explicava per carta a la seva amiga Gretel Adorno que la pobresa l'havia fet renunciar "*a l'aigua corrent, l'electricitat, la mantega, l'alcohol, els firts (sic) i la lectura assídua dels diaris*". Potser la descripció no és exacta perquè allí es retrobà amb una de les seves antigues amants, Olga Parem, una germano-russa amb qui intentà debades refer la seva vida amorosa. Però sabem que va llegir molt: Stendhal, Flaubert, Gide, Julien Green, Hemingway, Fontane i llibres sobre Kabalà, la *Història de la revolució russa* de Trotski i la biografia del revolucionari soviètic que l'impressionà. Els estudiosos donen una gran importància a la lectura que feu en aquest primer viatge del *De Natura rerum* de Lucreci. Un parell d'anys més tard, en una carta a Werner Kraft, recordava com "*cada matí a dos quarts de set baixava al mar per banyar-me i tot seguit, en un racó, inaccessible del bosc, sobre un coixí de molsa i protegit del sol que ja escalfava, llegia Lucreci durant tota una hora*." Malgrat els seus recurrents pensaments suïcides i el fracàs sentimental amb Olga, Benjamin fou passablement feliç en el primer viatge eivissenc. Se sap que admirava les parets de pedra seca de l'illa perquè hi veia els únics testimonis de la desolació que deixa la història quan ja tot ha acabat. De Lucreci en recollí, molt possiblement, la intuïció de la ceguesa inevitable de la història que l'acompanyà fins al final.

El segon viatge resultà, però, traumàtic. El 30 de gener de 1933 Hindenburg nomenà canceller Adolf Hitler i el 23 de febrer es produïa l'incendi del Reichstag. El 17 de març Gretel Adorno el convenç per fugir de Berlín i Benjamin mai més no tornarà a Alemanya; però abans havia escrit a Scholem que "*en aquestes circumstàncies, l'extrema reserva política que practico des de sempre, i amb raó, potser pot protegir-me de la persecució política, però no de la fam*". El 9 d'abril també marxà de França en tren; s'estatja a Barcelona i sabem per la correspondència que va passar algunes nits en cabarets com el Sacristà, La Criolla i el Sevilla "amb les seves cantants nues". Pagaven uns amics, Gretel i Alfred Cohn, que aviat se'n van atipar. Tornar amb els Noeggerath a Eivissa era la seva única opció. Però Benjamin tenia ja aleshores una seriosa dependència de l'haixix. En una nit de borratxera a l'illa, una polonesa el desafia a beure d'un sol glop dues ginebres de 74 graus i cau desmaiada en sortir del bar. La vergonya que li produeix l'incident accentua la seva misantropia i escriu amb vint-i-quatre hores d'interval (13 i 14 d'agost) les dues versions d'un dels seus textos més críptics, *Agelilaus Santander*, on apareix per primer cop el tema de

l'àngel de la història, segons el qual la història és el lloc d'una sola i única catàstrofe.

Malgrat un enamorament fugaç de la pintora holandesa Toet Blaupot ten Cate, que li va durar un parell d'anys, Benjamin descobreix a Eivissa que la història és una cosa sinistra que tan sols pot funcionar trepitjant cadàvers. Greument malalt, Benjamin marxà el 26 de setembre i el 16 d'octubre ja estava a París. Quan Benjamin s'acomiadà de l'illa, podria recordar aquella frase de Dante a la porta de l'infern: "No hi ha remei per al teu trencament, la teva fractura és incurable". Filosòficament, el segon viatge eivissenc va donar lloc a un dels seus textos majors: *Experiència i pobresa*, que es publicà en una revista txeca. Hi explica l'experiència d'una generació (la seva, és clar!): "*una generació que havia anat a l'escola en tramvia guiat per cavalls [que] es trobà de sobte en un paisatge on tot, excepte els núvols, havia canviat i al centre de la qual, en un camp de forces d'explosions i de corrents destructores, hi havia el mínim, trencadís, cos humà.*" Benjamin explica que des de la guerra del 14, s'ha produït una "*devaluació de l'experiència humana*" i que la barbàrie no cal buscar-la en la pobresa, sinó en la misèria de l'experiència humana. La barbàrie ha arribat de la mà de la tècnica. Un fet similar ha esdevingut amb el llenguatge que s'ha modificat: "*al servei de la lluita o del treball: en qualsevol cas al servei de la modificació de la realitat i no de la seva descripció*". Quan no podem fiar-nos del llenguatge, l'Apocalipsi és a tocar.

26 setembre de 1940, suïcidi (?) a Portbou

El darrer viatge de Benjamin, de Portvendres a Portbou el coneixem prou bé pel testimoni colpidor de la seva guia, Lisa Fittko, al llibre, *La meva travessa dels Pirineus. Evocacions 1940/1941* que només té una edició en castellà (1998) i que seria urgent reeditar. Fittko parla del "vell Benjamin", un home derrotat, amb problemes cardíacs i extremadament pulcre, que s'aferra a una maleta amb un manuscrit, segurament el de les *Tesis sobre el concepte d'història*, publicat en català fa alguns anys per l'Ateneu de Benimaclet. Portbou era un poble tan remot que la carretera no hi arribà fins 1918. Sabem que el viatge fou penós i el suïcidi del filòsof per sobredosi de morfina -que la gent de Portbou no s'ha cregut mai- és, com a mínim, una hipòtesi tan possible com la del seu assassinat a mans de la Gestapo. De totes maneres, els alemanys feien al poble tot el que els venia de gust amb l'absoluta complicitat dels falangistes del poble i del sinistre metge local, el doctor Pedro Gorgot, que diagnosticà "hemorràgia cerebral". La nota de suïcidi és terrible:

" Port Bou, 25 setembre 1940

En una situació sense sortida, no tinc altra elecció que plegar. En un poblet dels Pirineus, on ningú no em coneix, la meva vida acabarà.

Us prego trametre els meus pensaments al meu amic Adorno i que li expliqui la situació en què em trobo posat. No em queda prou temps per escriure totes aquestes cartes que hagués volgut escriure."

L'original d'aquesta nota, però, no existeix. Va ser adreçada a Henny Gurland, la fotògrafa amb què havia passat la ratlla de França, que la va destruir per por a

possibles complicacions. Al cap d'anys d'exili, Benjamin era un home esgotat i no va poder més. No té gaire sentit plantejar-se si el van matar o es va matar. Segurament també l'havia mort la indiferència d'alguns amics i la seva pròpia sensibilitat ferida. Tenia 48 anys. Benjamin va ser soterrat al nínxol 563 de la zona catòlica del cementiri de Port Bou, i posteriorment les seves restes anaren a parar a la fosa comuna. El que es pot veure actualment al petit cementiri d'aquest poble ferroviari és una pedra votiva on es fotografien els turistes. L'expedient governatiu del seu cas, que hauria d'estar conservat al govern civil de Girona, es feu desaparèixer. Però com ell mateix va escriure: "*mentre hi hagi un captaire hi haurà un mite*". I Benjamin fou un filòsof per a temps d'indigència moral. Per als nostres temps; diguem-ho sense embuts.